

PALEOGRAFICKÁ ANALÝZA PÍSAŘSKÝCH RUKOU V POZEMKOVÉ KNIZE MĚSTA BOSKOVICE (1768–1784)

PETR SEDLÁČEK

The study deals with the land register of the town of Boskovice, inventory no. 43 (1768–1784), from the paleographic point of view. It especially focuses on the handwriting identification of the scribes that participated in its functioning in the 18th century. In addition to elementary questions about determining the style of writing and the way of using abbreviations, it tries to observe possible integration of humanistic elements into neo-Gothic cursive („Kurrent“).

Key words: The Town of Boskovice; land (municipal) registers; paleographic analysis; scribes; 18th century; Kurrent

Úvod

Předkládaný příspěvek je drobnou sondou do světa písařské činnosti v kanceláři města Boskovic, resp. vedení či zhotovování zápisů do pozemkových knih v průběhu 18. století.¹ Postupně budou představeni všichni písaři, kteří participovali na fungování pozemkové knihy, která je dnes uložena ve Státním okresním archivu v Blansku, ve fondu Archiv města Boskovic, pod inventárním číslem 43.² Jedná se o osmnáctou knihu uvedeného archivního souboru a její zápisy se zaměřují zejména na svobodná pole, což dokládá i samotný inventář fondu.³ Vedena byla v letech 1768–1784 a sestává z 380 folií, avšak pro účel tohoto textu nebude připojen její popis z vnitřního a vnějšího hlediska.

¹ K pozemkovým knihám města Boskovic více např. SEDLÁČEK, P.: *Pozemkové knihy města Boskovic 1694–1786*. Sborník prací pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 29, 2015, č. 2, s. 79–96. Obecně k pozemkovým knihám: TICHÝ, A.: *Pozemkový katastr a pozemkové knihy*. Praha 1931; CHOCHOLÁČ, B.: *O studiu pozemkových knih*. Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 40, 1993, s. 51–61; Týž: *Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen*. In: Schelle, K. – Průcha, P. (eds.): *Historie a současnost veřejné správy*. Sborník příspěvků z vědecké konference. Brno 1993, s. 8–11. Dále SEDLÁČEK, P.: *Soupisy pozemkové*. In: Schelle, K. – Tauchen, J. (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin*. XV. svazek Soukromé-Správa ústřední. Plzeň–Ostrava 2019, s. 24–26. Dále ČECHOVÁ, G. – HLADÍK, Č. – HOLL, I. – RADIMSKÝ, J. – VOLF, M.: *Soupis starých pozemkových knih*. Archivní časopis 11, 1961, s. 6–16; HANZAL, J.: *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*. Sborník archivních prací 14, 1964, s. 39–56; POLÁK, S.: *Knihy pozemkové a knihy městské (Poznámka k diplomatické terminologii)*. Archivní časopis 16, 1966, s. 208–215. K pozemkovým knihám Středočeského kraje více VOLF, M.: *Výsledky soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji*. Sborník archivních prací 16, 1966, s. 50–127. Jihomoravský kraj reflektuje ŠTARHA, I.: *K soupisu pozemkových knih v Jihomoravském kraji*. Archivní časopis 17, 1967, s. 200–205.

² Moravský zemský archiv Brno – Státní okresní archiv Blansko (dále pouze MZA Brno – SokA Blansko), Archiv města Boskovic, inv. č. 43.

³ SKUTIL, J. – CHALUPA, L.: *Archiv města Boskovic 1463–1945 (1953). Katalog, inventář*. Blansko 1973, s. 14.

Jádrem této studie je podrobný paleografický rozbor,⁴ v němž budou u jednotlivých písařů řešeny elementární otázky ohledně typu písma, což je však vzhledem ke století, kdy pramenná materie vznikla, takřka výhradně německá novogotická kurzíva. Naší snahou však bude pozorovat též případné pronikání humanistického písma. Samozřejmě součástí analýzy představuje studium užívání zkratk, tedy jejich eventuální vývoj, četnost a výskyt. Podrobně budou sledovány zvláštnosti rukopisů, individualizace písařských norem a jiná specifika rukou písařů. Pro plauzibilitu našich závěrů na poli paleografie je nutné brát v potaz možnost, že písaři mohli v kanceláři působit mnoho let, což otevírá prostor pro úvahy o případných změnách v jejich rukopise. Samotné rozlišení písařských rukou je však nejednoznačnou záležitostí, která vyžaduje pohled z více stran.⁵

Kancelářský materiál 18. století již nenabízí možnost sledování postupného pronikání německých variant do české novogotické kurzívy, neboť v této době je již „archaičtější“ *neogotica bohemica* písmem minulosti, byť sporadicky (a spíše na počátku sledovaného století) můžeme ještě některý z okrouhlejších prvků a modelů liter typických pro českou „novogotiku“ v písmu spatřit. Dominantní postavení však naplno získala *neogotica germanica*. Marginální záležitostí je užívání písma humanistického, které se uplatňuje v jazykově latinských souslovích a různých právních termínech.

Paleografický rozbor

Při pouhém pohledu na časové rozpětí, jež zkoumaná pozemková kniha postihuje, je jasné, že psací látku představuje papír. Jeho přesnější stáří a provenienci můžeme vyvodit prostřednictvím průsvitek neboli filigránů,⁶ které se v knize s inv. č. 43 rovněž vyskytují, avšak nebyly pro případ této studie předmětem našeho zájmu.

Psacími prostředky novověku byla samozřejmě pera a inkoust, přičemž k běžnému psaní se užívalo levných husích brků. V 18. století je zcela běžné, že písma jsou nakloněná, obvykle pravosklonná, tudíž je jasné, že pera měly šikmo seřiznuté hroty, jež se pro kurzivní potřeby časem zužovaly. Vývojem hrotů per docházelo k úbytku stínovaného písma, avšak přitlakem na psací nástroj bylo možné tah zesílit.⁷ Až do počátku 19. století si každý písař vyráběl inkoust sám, čímž se různila jeho kvalita. Ve zkoumané knize se nejhojněji vyskytuje atrament tmavě černého zbarvení, tedy duběnkový, bez příměsi kovu. U některých zápisů však můžeme pozorovat vybledlý, šedě zbarvený inkoust, což lze přikládat stáří textu. V případě přítomnosti železa nabírá text načervenalý, rezavý či hnědý odstín.⁸

V teritoriu severně od Alp převážilo v době novověku novogotické písmo, přičemž v 18. století, kdy zkoumaná pozemková kniha vznikala, již zvítězila německá varianta *neogotica germanica*, nad okrouhlejší českou novogotickou kurzívou. Přebírání majoritního postavení kurentu je v souladu se vzrůstajícím vlivem habsburské kanceláře. Novogotická polokurzíva, *kanzleischri-*

⁴ K paleografickému rozboru další boskovické pozemkové knihy více připravovaný článek SEDLÁČEK, P.: *Paleographical analysis of scribes' hands in the Boskovic land register inv. no. 44*.

⁵ PÁTKOVÁ, H.: Česká středověká paleografie. České Budějovice 2008, s. 45.

⁶ KAŠPAR, J.: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím, sv. I. Praha 1987, s. 22. O filigránech podrobněji např. FLODR, M.: *Filigranologie. Úvod do studia filigránů*. Brno 1974.

⁷ Tamtéž, s. 25.

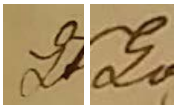
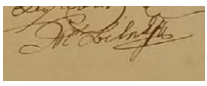
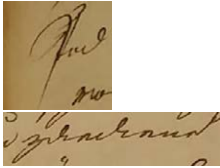
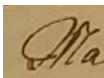
⁸ Tamtéž, s. 27.

ft, se v některých zápisech vyskytuje pouze jako písmo nadpisové či zvýrazňovací. Setkat se však můžeme i s tzv. smíšeným písmem, které kombinuje prvky humanistického stylu s novogotickým, jde tedy o *neogotico-humanistica cursiva*.⁹

Podrobným paleografickým rozбором se podařilo rozlišit šest písařských rukou, které figurují ve zkoumané pozemkové knize. Sedmou písařskou rukou byla pouze připsána roku 1850 krátká poznámka o uzavření pozemkové knihy. Podotkněme ještě jednou, že rozlišování písařských rukou není jednoznačnou záležitostí, a proto vyžaduje pohled z více stran. Různost v duktu, modulu i váze mohou indikovat odlišného písaře, avšak je nutné se rozhodovat podle míry jejich zastoupení.¹⁰ Přihlédnout musíme rovněž k faktu, že profesionální písaři znali a používali různé tvarové modifikace pro totéž písmeno. Při analýze zohledňujeme také dobu jejich působení, protože s přibývajícím věkem nelze v rukopisech vyloučit jisté změny. Výsledný vzhled písma ovlivňuje i seříznutí pera, jeho opotřebení, samotná psací látka včetně prostoru na ní, ale determinován je logicky též únavou ruky v případě, že během dne vyhotovila více zápisů. Za největší úskalí při rozlišení písařských rukou považujeme situaci, kdy se písař striktně drží normovaného vzoru jednotlivých liter, neboť prostor pro integraci individuálních rysů do duktu je značně omezen.

Po uvedeném expozi přistoupíme k zevrubnému rozboru písařských rukou participujících na fungování zkoumané pozemkové knihy. Pro lepší přehlednost řadíme před analýzu každého písaře tabulku, která sumarizuje nejdůležitější poznatky ze zkoumání jejich písma.

Manus 1 - Martin Bílek

Individualita ruky	Rok zápisu	Inv. č. knihy	Folio	Stručný popis individuality
	1797	43	45r	Velké „K“ nám svoji formou připomíná nedbale napsané dnešní „L“.
				Specifika rukopisu představuje velké „M“ a malé „k“.
				Minuskulní „d“ je proti ostatním literám znatelně orientováno doprava.
				Velké „M“ začíná protáhlým tahem, z něhož se utváří doleva otevřený oblouk. Poslední arkáda se mění v girlandu.

⁹ Tamtéž, s. 47.

¹⁰ PÁTKOVÁ, H.: c. d., s. 45.

Identifikaci písařských rukou začneme písařem, jehož všechny zápisy bývají na svém konci opatřeny jménem Martin Bílek, manu propria, což nám indikuje, že by se mohlo jednat o jméno autora oněch zápisů. Označíme si jej tedy jako „Manus 1 – Martin Bílek“ a zaměříme se na individualitu jeho písemného projevu na jediném zápisu, který v knize s inv. č. 43 učinil, datovaném rokem 1797. Jeho rukopis je na první pohled úhledný a vyvážený, jednotlivé litery působí uniformním dojmem, v rámci jeho zápisu nenacházíme výrazné rozdíly v psaní týchž písmen, resp. užívání více typů. Řádky jsou zpravidla vedeny rovně. Písmo Manus 1 není příliš drobné, což napomáhá k poměrně dobré čitelnosti jeho textů.

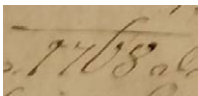
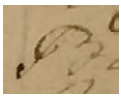
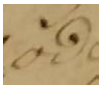
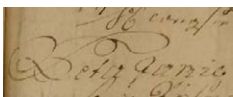
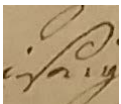
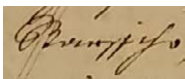
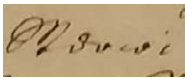
Vzhledem k tomu, že pro potřebu této studie máme k dispozici pouze jediný autograf, rozsa- hem navíc poměrně krátký, neskýtá badateli významnější prostor pro studium zkratk. Z jiných pozemkových knih, na nichž Martin Bílek participoval (inv. č. 40, 41 a 42), však víme, že užívá svislé smyčky připojené k poslední liteře daného slova, např. u zkráceného „Decembris“, kdy koncovka „bris“ je vypuštěna.

Velké „K“ si Manus 1 přizpůsobil vynecháním ranečku po levé straně dříku. Literu začíná psát v horním pásmu, kde utvoří levý oblouk, k němuž v ostrém úhlu připojí dřík, který je na spodním konci opatřen menší funkční smyčkou. Takto napsané písmeno má podobu dnešního nedbale napsaného velkého „L“. Na jméně „Martin Bílek“ si ukážeme hned dvě specifika písa- řova rukopisu a jeden důkaz užívání kurentních tvarů písmen. Majuskulní „M“ vychází z Kašpa- rova VII. typu,¹¹ kdy litera začíná doleva otevřeným obloukem, jehož počáteční, šikmý tah bývá více či méně protažen, případně se stáčí do směru psaní ke dříku. K tomuto oblouku je následně pomocí arkády připojen dřík, k němuž se shora prostřednictvím tvaru připomínajícím girlandu přidává třetí nosný pilíř. Druhým specifikem je závěrečné minuskulní „k“ v přízvisku „Bílek“. Značně se podobá modernímu tvaru, kde tah tvořící spojnicí s předešlým písmenem vytváří spolu se dříkem smyčku, ovšem zakončení pomocí ranečku je vynecháno a vidíme pouze jakýsi drobný levý oblouček, z něhož by se při důslednosti mohl dotvořit. Nejmarkantnějším dokladem o užívání kurentních prvků je ve zkoumaném jméně malé „e“. Poslední jev, kterého si v produk- ci Manus 1 všimneme, je způsob orientace minuskulního „d“. Písař jej ve většině případů vidi- telně roztahuje do šířky, resp. proti ostatním literám ho zdatelně naklání doprava. Svým tvarem se tak nejvíce přibližuje Schalteho formě zavedené do škol roku 1775.¹² Pěkným důkazem nám jsou slova uvedená v tabulce, např. „pod“ či „zdiediene“.

¹¹ KAŠPAR, J.: c. d., s. 109.

¹² Tamtéž, s. 106.

Manus 2

Individualita ruky	Rok zápisu	Inv. č. knihy	Folio	Stručný popis individuality
	1768	43	3r	Od horního konce dříku arabské jedničky vede girlanda, kterou je připojena následná číslice. Duktus šestky končí funkční kličkou. Číslice je vytahována až nad horní dotahovací linku.
				U majuskulního „B“ je typické zahájení ranečku uprostřed dříku. Spodní bříško končí funkční smyčkou.
				Minuskulní „d“ má otevřené bříško a dřík je protažen až k horní dotahovací lince, kde se „šnekovitě“ stáčí.
				Snaha o ozdobení zápisů je patrná na majuskulní litéře „L“, jejíž horní smyčka je bohatě zdobena.
			13r	Dlouhé „S“ bývá na horním konci dříku zatočeno.
			13v	Pro Manus 2 je typické spojení liter „S“ a „t“, kdy dokončí závěrečný oblouk u „S“ a odtud začíná vést počáteční tah „t“.
			13r	Téměř identicky pisař píše „W“. Srov. slova „starssih“ a „Wdowy“ (tzn. staršího avdovy).

Hojně se vyskytující písařskou rukou je právě Manus 2, jejíž produkce dosahuje největší intenzity v 60. letech 18. století. Jedná se o úhledný a dobře čitelný rukopis, kde jedinou překážkou k snadnému čtení může být zhuštěnost řádků či protahování liter s dolní, příp. horní délkou, čímž zasahují do písmen v okolních řádcích. Produkci tohoto pisaře si můžeme mimo jiné doložit v pozemkových knihách inv. č. 40, 41, 42, 43 a 44.

Manus 2 využívá zkratky zejména u slova pán, jež stahuje do tvaru „P:“ (někdy doplněno o znaménko ve tvaru svíslé smyčky), měsíců v roce, které nevypisuje do úplného znění, nýbrž je zakončí svíslou zkracovací smyčkou, případně začátek ještě nahradí číslicí, např. „7mb“, což si lze doložit na zápisech v jiných pozemkových knihách.¹³ Práci si někdy ušetří i v datovací

¹³ Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 41, fol. 15r.

formuli, kde „Anno“ nahradí pouhým prvním písmenem, nebo vypustí jedno „n“. Variantou pro stažení tohoto slova bývá ještě vypuštění všech souhlásek a ponechání samohlásek „Ao“. Mezi často zkracované sousloví patří „Act: et int: ano et die ut supra“,¹⁴ jehož úvodní část bychom rozvedli jako „Actum et intabulatum anno...“. V některých případech Manus 2 nadepíše koncovky, což se vyskytuje především u data, např. „11° xmbriš“.¹⁵

Ještě než se pustíme do analýzy ductu liter, stojí za zmínku také způsob psaní číslic, jež sice nepředstavují nejideálnější prostor pro identifikaci písařských rukou, ovšem jistě oblíbené individuální rysy lze vyzorovat i tu. U arabské jedničky si můžeme všimnout, že Manus 2 vede od horního konce dřívku více či méně zřetelnou girlandu, pomocí níž připojuje následnou číslici. U šestky si zase všimneme funkční kličky, kterou se uzavírá samotný její ductus a zároveň slouží k propojení s následnou číslicí. Písař šestku takřka pravidelně vytahuje až nad horní dotahovací linku. U majuskulního „B“ lze konstatovat, že se svojí formou nejvíce blíží humanistickému způsobu psaní této litery, čímž je tedy značně podobná našemu dnešnímu psacímu „B“. Tvorba písmene začíná utvořením dřívku, jenž je na spodním konci zatočen doleva a poté směrem opět k nosnému pilíři. V oblasti vrchní linky protne dřív obloukovitý tah, který se po otevření doleva rozvine doprava a vytvoří se tak menší raneček, jenž poté, co překročí dřív doprava (neprotíná jej, pouze se dotýká jeho horního konce, příp. k teči vůbec nedojde¹⁶) utvoří dvě bříška, z nichž u spodního vznikne ještě funkční smyčka, která umožní rychlejší připojení následující litery. Hned na první pohled upoutá badatelovu pozornost způsob, jakým Manus 2 píše minuskulní „d“. Jeho ductus neumožňuje spojitě psaní, resp. přípojku vpravo. Svým tvarem se nejvíce podobá Kašparově II. typu.¹⁷ Bříško je otevřené a dřív je nápadně protažen k horní dotahovací lince, kde se ještě šnekovitě stáčí. U majuskulního „L“ v úvodní dataci je patrná snaha o ozdobení zápisů, k čemuž dochází prostřednictvím bohatě zdobené horní smyčky, která často začíná až pod základní linkou. Dlouhé „s“ má jednoduchý ductus, ale můžeme si všimnout písařovy obluby stáčet horní konec dřívku, podobně jako u již rozebraného minuskulního „d“. Díky těmto prvkům dostává rukopis Manus 2 svůj osobitý ráz. Spojení liter „S“ a „t“ je dalším příkladem písařovy specifčnosti. U majuskulního „S“ novogotického tvaru, který má štíhlou, vertikálně protaženou smyčku, jejíž konce se stáčeji do oblouků,¹⁸ vidíme, že u oblouku vpravo se k němu bezprostředně připojuje písmeno „t“, přičemž jeho počáteční vedení kopíruje ve větší či kratší délce koncový tah velkého „S“. Tímto vzniká útvar, který může izolovaně připomínat dnešní psací „N“. Za zajímavost lze považovat skutečnost, že takřka identickým způsobem Manus 2 vyhotovuje i majuskulní „W“. Při sledování „St“ a „W“ izolovaně, tzn. bez kontextu, resp. studia zbytku slova, by bylo rozlišení téměř nemožné. Jedinou nuancí je délka tahu, jenž po dokončení smyčky a následného oblouku vedeného doprava a nahoru u písmene „S“, klesá směrem k základní lince. U svázání „S“ a „t“ je tento tah kratší, kdežto u „W“ je o něco více protažen dolů.

¹⁴ Tamtéž, inv. č. 43, fol. 13r.

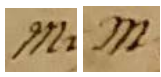
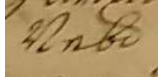
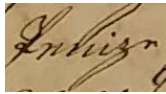
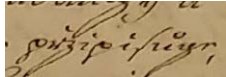
¹⁵ Viz tamtéž, inv. č. 41, fol. 147r.

¹⁶ Viz tabulka.

¹⁷ KAŠPAR, J.: c. d., s. 55.

¹⁸ Tamtéž, s. 74.

Manus 3

Individualita ruky	Rok zápisu	Inv. č. knihy	Folio	Stručný popis individuality
	1770	43	47v	Majuskulní „H“ začíná velkým obloukem, z něhož se utvoří rozštěpený dřík, jenž se zmíněného počátečního tahu oblouku dotýká, ale také nemusí.
			49v	Dolní smyčka nezasahuje pod základní linku.
			47v	Zdobené majuskulní „L“, jehož ductus začíná několika kružnicemi, z nichž se utvoří dřík, který je protne.
			50v	Sklon u velkého „M“ je variabilní. Písař nepoužívá rozštěpené dříky.
			47v	
			51r	Majuskulní „N“ má rozštěpený dřík.
			47v	Nápadné smyčky u liter s dolní délkou, zejména „z“.
				

Velkou měrou se do boskovických pozemkových knih zapsala písařská ruka Manus 3, jejíž nejproduktivnější období se vymezuje léty 1768–1780. Největší počet jejích zápisů nalezneme v knize s inv. č. 42, avšak jeho stopa je dohledatelná i v inv. č. 39, 40, 41 a právě v námi nyní zkoumaném inv. č. 43. Manus 3 píše úhledným a dobře čitelným písmem, kde je patrná také snaha o ozdobné prvky, tradičně u řádku obsahujícího dataci. Texty působí vyrovnaným a estetickým dojmem, čemuž napomáhají nezhuštěné a rovně vedené řádky, žádné výrazné kolísání náklonu písmen či nepoměr v jejich velikostech.

Z repertoáru zkratk si zmíníme alespoň nadepisování koncovek, např. 24^{ho} měsíce Julii.¹⁹ Z jiných zkrácenin, které však nejsou nikterak výjimečné, uvedeme alespoň stažení slova „Anno“

¹⁹ Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 43, fol. 51r.

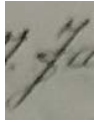

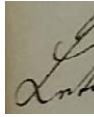
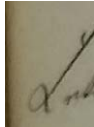
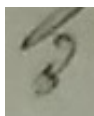

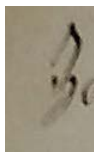
do tvaru „A^o“.²⁰ Užívání zkracovacího znaménka ve tvaru svislé smyčky je pak samozřejmostí, zejména u substantiva „pán“.

Při zběžném pohledu na texty učiněné Manus 3 si všimneme, že tvary jednotlivých liter jsou vesměs pravidelné, neobjevují se tu větší odchylky a pozornost upoutají hned dva prvky. Po zdobeněji polokurzívou napsaném nadpisu „Zápis“ a následné registové řádce přichází bohatě zdobené písmeno „L“ ve slově „Léta“. Zbytek řádku se rovněž drží polokurzivního psaní. Druhým prvkem, kterému se později budeme věnovat, je způsob utváření smyček u písmen s dolní délkou. Majuskulní „L“ je v daném případě dekorováno o bohatě ozdobenou horní smyčku, kterou duktus litery začíná. Písař vytvoří několik výrazných kružnic, z nichž později vede tah tvořící dřík, jenž všechny protne. U velkého „H“ vychází Manus 3 z novogotického tvaru s rozštěpeným dříkem,²¹ avšak od úzu se odchyluje velkým obloukem na jeho horním konci, kde de facto jeho duktus začíná. Ten se stáčí doprava a posléze se vrací zpět k nosnému pilíři. Dolní smyčka, která ne vždy slouží k připojení dalšího písmene, nezasahuje pod základní linku. V rámci produkce zkoumaného písaře se majuskulní „H“ odlišuje stínováním, na čemž však může mít vliv seříznutí pera, nebo velikostí horního oblouku a jeho dotažení, resp. nedotažení ke dříku. Zajímavostí na rukopisu Manus 3 je, že velké „M“ píše bez kurentního zdvojování dříků, kdežto u majuskulního „N“ vytváří rozštěpený dřík. Litera „M“ je jedním z mála příkladů, kdy se písař odchyluje od sklonu písma a může písmeno více či méně naklonit doprava. Nezaměnitelný ráz textům zkoumaného písaře dodávají také smyčky u liter s dolní délkou, zejména „z“, které jsou úzké, dlouhé a výrazně směřující doleva.

²⁰ Viz tamtéž, fol. 75r.

²¹ KAŠPAR, J.: c. d., s. 107.

Manus 4

Individualita ruky	Rok zápisu	Inv. č. knihy	Folio	Stručný popis individuality
	1782	43	262r	Humanistické majuskulní „J“, resp. „I“ poutá pozornost značně prohnutým horním břevnem a ostrými hroty na jeho koncích, z nichž ten pravý je zároveň horním koncem dříku, a také smyčkou, jež ho dvakrát protíná.
	1781		252r	Majuskulní „K“ má ostře zakončený raneček.
	1782		258r	Velké „L“ zaujme dvěma velkými smyčkami, z nichž spodní je posunuta od základní linky nahoru. Počáteční tah u horní smyčky ve výsledku nepřesahuje či pouze kouskem přetahuje přes dřík.
			262r	Kulaté minuskulní „s“, jehož konečný tah je vytažen vysoko do horního pásma.
				
	1781		258r	Litera „v“ na počátku slov začíná svým duktem v dolním pásmu nápadným obloukem připomínajícím girlandu.
				U koncového „y“ písař zpravidla nevytváří smyčku a ponechává kurentní tvar s odděleným obloukem.
		255r	Majuskulní „Z“ postrádá břevno. Duktus začíná ostrou „stříškou“ a dřík je tvořen dvěma pravými, od sebe oddělenými či kurentně rozštěpenými oblouky, z nichž na spodním vzniká smyčka.	

Manus 4 je označení písařské ruky, jejíž stopa je viditelná v pozemkových knihách města Boskovic a nejproduktivnější období zaznamenala v inv. č. 42, kde po sobě zanechala nejen krátké přípisky, jak tomu je např. v knize s inv. č. 41, ale také delší a ucelené zápisy. Aktivní roky zaznamenávání do rukopisů spadají zejména do osmdesátých let 18. století. Vedle uvedených pozemkových knih lze doložit i u inv. č. 40 a pochopitelně v inv. č. 43, které je předmětem této studie. Písmo Manus 4 je poměrně dobře čitelné díky úhlednosti zápisů, takřka vzorového zho-

tofování liter, rovnému vedení řádků a dostatečným mezerám nejen mezi nimi, ale rovněž mezi slovy. Při identifikaci tohoto písaře stojíme před problémem, jenž spočívá právě v onom „učebnicovém“ písmu, kde jsou minimální odchylky od úzu a individuálních rysů tedy nacházíme spíše méně, ovšem při jejich nalezení v ostatních zápisech, které jsou i na první pohled velmi podobné, či spíše stejné, docházíme k identifikování Manus 4. Vzhledem k tomu, že zkoumaný písař ve většině případů vyhotovoval přípisů k zápisům jiných autorů, nenacházíme v jeho textech přílišnou snahu o kaligrafičnost. Pouze u delších a ucelených záznamů pozorujeme jisté estetické cítění, jež se projevuje zejména v nadpisových řádcích. Obecně však můžeme konstatovat, že se jedná o užitkové písmo, které nedbá nějakého zdobení.

Repertoár zkratk nám Manus 4 v rámci našeho paleografického bádání příliš nerozšiřuje, užívá již zmíněné zkracovací prostředky, tedy svislou smyčku na konci zkrácenin, nadepisování koncovek u číslovek, případně latinského slova „numero“ jakožto „N^{ro}“. O to více tedy zaujmou zatím nepříliš často viděné kontrakční zkratky, jejímž příkladem může být „commodo“,²² kde je vynecháno jedno „m“ a zkrácení oznamuje konvenční značka, tj. vodorovná čárka nad tím zbývajícími. Z dalších zkrácených slov zmiňme alespoň substantivum „nebožtík“ ve formě „Neb.“ či osobní jméno „Maxmilián“ coby „Max.“²³

V jazykově latinských slovech užívá Manus 4 pochopitelně humanistickou kurzivu, resp. polokurzivu, a naši pozornost upoutá majuskulní „J“, de facto „I“, které nejčastěji píše s nápadnou funkční smyčkou dvakrát protínající dřík. Poprvé jej překříží ještě v dolním pásmu a podruhé již ve středním pásmu, nad základní linkou, čímž se zároveň vytvoří spojnice pro další literu. Zajímavý je také způsob utvoření břevna, které se prohýbá do velké girlandy, čímž na jeho obou koncích vznikají dva ostré hroty, kdy ten vpravo je již počátečním tahem a horním koncem dříku. Novogotické majuskulní „K“, které Manus 4 s oblibou užívá, vychází z Kašparova II. typu,²⁴ kdy se na levé straně dříku utváří protáhlý raneček a na pravé straně se klička posouvá k základní lince. Typickým znakem pro texty zkoumaného písaře však je ostré zakončení ranečku na jeho horním konci.²⁵ U velkého „L“, které je svým tvarem podobné našemu dnešnímu, si všimneme velikosti smyček. Na horním konci dříku, kde duktus litery začíná, je první, přičemž její počáteční tah je natolik krátký, že po konečném napsání písmene nepřesahuje dřík, nebo jej přesáhne pouze kouskem. Druhá velká smyčka, jež by se měla vyskytovat u základní linky, je posunuta hodně vysoko do středního pásma, někdy až nad vrchní linku. Minuskulní „s“ na koncích slov či v roli prepozice má kulatou formu a jeho konečný tah bývá značně vytažen do horního pásma, kde se stáčí doleva. Na slově „užíval“²⁶ si všimneme způsobu, jakým začíná duktus litery „V“. Manus 4 jej zahajuje pod základní linkou, hluboko v dolním pásmu, kde vytvoří oblouk vedený zprava doleva, čímž nám výsledný tah připomene girlandu. Pozornost badatele upoutá také minuskulní „y“, na koncích slov, protože ve většině případů užívá písař kurentní tvar s odděleným obloukem,²⁷ který značně protahuje směrem doleva. V ojedinělých případech vytvoří funkční smyčku. Velké „Z“ užívané v nadpisech zaujme absencí břevna, které je nahrazeno „stříškou“, která se v ostrém úhlu připojuje k dříku, jenž je prohnutý do pravého oblouku a uprostřed své délky se odděluje od své dolní poloviny, která je zakončena smyčkou.

²² Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 43, fol. 252r.

²³ Viz tamtéž, fol. 252r.

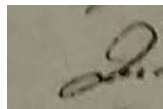
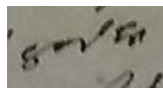

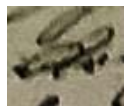
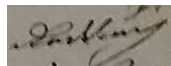

²⁴ KAŠPAR, J.: c. d., s. 108.

²⁵ Viz tabulka.

²⁶ Viz tabulka.

²⁷ KAŠPAR, J.: c. d., s. 66.

Manus 5

Individualita ruky	Rok zápisu	Inv. č. knihy	Folio	Stručný popis individuality
	1785(?)	43	138r	Majuskulní „A“ připomíná svým tvarem arabskou dvojku.
				Minuskulní „d“ je často důsledkem rychlého a zběžného psaní tvořeno pouhou šikmou čarou, případně na horním konci opatřeno obloukem.
				Majuskulní „L“ svým tvarem připomíná literu „C“, která je na obou svých koncích zakončena smyčkami do protisměru psaní.
	1781(?)		63v	
	1785(?)		138r	Dřík majuskulního „P“ je na horním konci zatočen doleva a na dolním konci vzniká smyčka, resp. raneček, který plynule přechází v tah tvořící břicho.
				Majuskulní „R“ je psáno jedním tahem a pozornost upoutá velkou kličkou uprostřed dříku.
				
				Počáteční tah u minuskulního „t“ připomíná stříšku (v jiných případech spíše oblouček), která se připojuje k hornímu konci dříku, jenž je u základny opatřen funkční kličkou.

Pod označením Manus 5 si představíme písaře, jehož produkce spadá do 80. let 18. století a jedná se zejména o kratší přípisy k starším zápisům. Jeho písmo je velmi zběžné, ne příliš snadno čitelné a na první pohled upoutá pozornost svým nápadným sklonem doprava a většinou též vybledlým inkoustem. Rukopis Manus 5 je natolik osobitý, že při identifikaci písařských rukou poznáváme shodu i při běžném pohledu, přičemž následné sledování duktů liter nás v našem původním dojmu utvrdí. Produkce uvedené ruky se vztahuje k pozemkovým knihám inv. č. 40, 41, 42, 43 a 44.

Manus 5 není skrze délku svých záznamů vhodným písařem pro studium zkratk, neboť jich příliš nepoužívá. Obecně můžeme říct, že se drží těch, které jsme již dříve zmínili. Specifikem v rámci rukopisu zkoumaného písaře je majuskulní „A“, které svým tvarem nápadně připomíná arabskou dvojku. Vedle své formy zaujme rovněž výrazným sklonem doprava, což je ostatně typický rys Manus 5, avšak u mnoha liter je ještě markantnější, což se nám potvrdí i u jiných písmen, které budeme dále rozebírat. Minuskulní „d“ vychází z kurentního tvaru s patřičně otevřeným obloučkem ve středním pásmu,²⁸ avšak v mnoha případech pozorujeme modifikaci této formy způsobenou rychlým psaním. Ono přizpůsobení tempu psaní se projevuje tím, že písař de facto utvoří pouze šikmý dřík (často se nejedná ani o oblouk), na jehož konci sestrojí více či méně malou smyčku, jež splývá s dříkem, nebo smyčku, která ani nebývá dotažena k dříku. Jedná se tedy v podstatě o jakýsi oblouček. Velké písmeno „L“ je v rukopisu Manus 5 rovněž zajímavého duktu. Na první pohled nám opět může připomenout literu „C“, která je na obou svých koncích zakončena smyčkami vedoucími do protisměru psaní. U majuskulního „P“ si vedle již zmiňovaného sklonu všimneme také jeho duktu, který připomíná humanistickou formu, kterou Kašpar uvádí pod typem VII.²⁹ Navzdory tomu však neztrácí typické kurentní rysy, tj. dřík vedený od horní dotažnice do dolního pásma a připojení bříška z pravé strany, jež je umístěno do horního a středního prostoru. V případě zkoumaného písaře je dřík na svém horním konci zatočen doleva a na dolním často vzniká smyčka, resp. raneček, který plynule přechází v tah tvořící napravo od dříku bříško, čímž se přibližuje právě zmíněné humanistické podobě. Majuskulní „R“ píše Manus 5 jedním tahem bez ranečku a s obloučkem u paty dříku.³⁰ Velmi nápadná je klička uprostřed nosného pilíře. Minuskulní „t“ se svým tvarem nejvíce blíží VIII. typu popsánému Jaroslavem Kašparem.³¹ Počáteční tah, který připomíná stříšku u arabské jedničky, jindy je spíše ve tvaru obloučku, se připojuje k hornímu konci dříku. Na jeho opačném konci je sestrojena klička, která často slouží k připojení následujících liter.

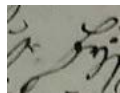
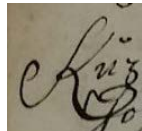
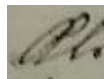
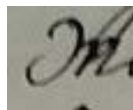
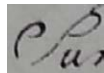
²⁸ KAŠPAR, J.: c. d., s. 56.

²⁹ Tamtéž, s. 135.

³⁰ Tamtéž, s. 111.

³¹ Tamtéž, s. 100.

Manus 6

Individualita ruky	Rok zápisu	Inv. č. knihy	Folio	Stručný popis individuality
	1783	43	321r	Majuskulní „F“ má na obou koncích dřík opatřený smyčkami. U horní dotahovací linky je jednoduchá, u dolní dotažnice může připomínat arabskou osmičku. Na úrovni základní linky je sestrojena klička, která by eventuálně mohla sloužit k připojení další litery.
		43	321r	U nadpisů má velké „K“ humanistickou podobu, jež je de facto kurzivní modifikací kapitály. Dřík je na dolním konci zatočen doleva, na horním doprava. Druhým tahem je sestrojen šikmý tah, který ve středním pásmu přechází v kličku, z níž vede zvlněný, kosmo orientovaný tah ukončený zátočkou.
		43	321r	Dřík novogotického majuskulního „K“ je výrazně vytažen nad písmeno a stočen do oblouku, tudíž může vzbuzovat dojem jakéhosi bříška.
		43	321r	Velké „M“ obvykle zahajuje doleva otevřený oblouk, který je zároveň prvním dříkem. Následně jsou připojeny zbylé dva dříky, jež jsou nahoře spojeny arkádovým obloučkem. Za podotknutí ještě stojí výška oněch tří pilířů. První je nejdelší a převyšuje zbylé dva směrem nahoru i dolů. Druhý a třetí dřík dosahuje přibližně stejné délky.
				347r

Manus 6 označuje písaře, jehož produkce se v pozemkových knihách s inventárními čísly 42 a 43 omezuje na 80. léta 18. století, konkrétně roky 1783–1786. Během těchto let učinil několik zápisů, z nichž si pro analýzu individuálních prvků jeho rukopisu vybereme dvě folia, na nichž se nachází texty vyhotovené v roce 1783. Písmo Manus 6 je poměrně dobře čitelné, avšak úskalím může být občas slitý inkoust u liter se smyčkami, podobně jako protahování písmen s horní, resp. dolní délkou do okolních řádků. Vedení řádků lze označit za rovné. Celkově působí písmo tohoto písaře vcelku úhledně, avšak estetický dojem může narušovat již zmíněné slévání inkoustu. Charakterizovat je můžeme jako německou novogotickou kurzivu s humanistickými prvky.

Zkratkám se v případě Manus 6 věnovat nebudeme, neboť bez sebemenších modifikací užívá takové zkráceniny, kterým jsme již věnovali pozornost u předchozích písařů. Obecně tedy pouze shrňme zjištění, že ke zkracování používá svislé smyčky ve tvaru dnešního „l“ umístěného na konec zkracovaného slova.

Osobité prvky v produkci Manus 6 začneme sledovat u majuskulního „F“, jehož duktus vychází z tvaru, jenž se stabilizoval v 19. století a udržel se do konce novogotického období. Jaroslav Kašpar jej označuje jako V. typ.³² Písař nejprve sestrojí smyčku u vrchní linky, vezmeme-li si majuskulu do systému čtyřřádkové osnovy, tak u horní dotahovací linky, odkud následně vede nakloněný dřík až po dolní dotahovací linku, kde sestaví druhou smyčku. Poté u základní linky utvoří drobnou kličku, jež by mohla v některých případech sloužit k připojení dalšího písmene. Takto sestrojená smyčka v dolním pásmu může v případech, kdy si dává písař záležet, nápadně připomínat arabskou osmičku. Majuskulní „K“ v nadpisech mívá v produkci Manus 6 humanistický tvar napodobující kapitálu modifikovanou do kurzivní formy.³³ Písmeno je tvořeno dvěma tahy. Prvním je sestrojen mírně zvlněný dřík, jehož konce jsou ozdobně zatočeny doleva či doprava. Druhým tahem se k dříku připojí horní, šikmo orientovaný tah, jenž je na konci opět ozdobně zatočen, a spodní, kosmo orientovaný tah, jehož konec je zakončen podobnou ozdobou jako horní. Tyto dva tahy jsou k sobě vzájemně spojeny drobnou kličkou uprostřed dříku. Novogotické majuskulní „K“, které Manus 6 rovněž používá, vychází z III. Kašparova typu,³⁴ ovšem dřík přesahující písmeno je natolik stočen doprava, že při výsledném napsání litery vzbuzuje dojem horního břicha. Jedním z tvarů, které tento písař používá pro velké „M“, je forma vycházející z české novogotické kurzívy,³⁵ kdy je nejprve sestrojen doleva otevřený oblouk, k němuž se následně zprava pomocí arkády připojují dva zbylé dříky. U litery „S“ vidíme v jazykově latinských slovech opět tvar kapitální,³⁶ avšak všimneme si, jaký silný sklon doprava mu Manus 6 dává. Koncový tah je podobně jako v případě humanistického „K“ rozebraného výše, ozdobně zatočen.

Závěr

Pramennou materii pro paleografickou sondu do kancelářského materiálu v poddanském městě Boskovice v 18. století představovala pozemková kniha, kniha svobodných polí, jež je uložena ve Státním okresním archivu v Blansku, fondu Archiv města Boskovice, inv. č. 43. Časové vymezení archiválie je ohraničeno roky 1768 a 1784 a čítá 380 folií. Podrobnou analýzou se podařilo rozlišit šest písařských rukou, které na jejím fungování participovaly. Sedmým písařem, jenž byl spolehlivě rozpoznán, avšak pro účel studie není do paleografického rozboru zahrnut, je úředník, který vyhotovil v květnu roku 1850 zápis o uzavření zkoumané knihy a jejího následného předání okresnímu soudu.³⁷ Text tak reflektuje pouze ty písaře, kteří byli aktivními tvůrci jejího předurčeného obsahu.

³² KAŠPAR, J.: c. d., s. 69.

³³ Tamtéž, s. 134.

³⁴ Tamtéž, s. 71.

³⁵ Srov. tamtéž, s. 109.

³⁶ Tamtéž, s. 136.

³⁷ O tom více např. SEDLÁČEK, P.: *Soupis pozemkové*, s. 24–26. ŠTARHA, I.: c. d., s. 201.

Jednou z klíčových otázek, kterou jsme si položili, bylo pronikání humanistického písma do německé novogotické kurzívy, jež měla v 18. století v oblasti severně od Alp ad hoc na česko-moravském území dominantní postavení. *Humanistica cursiva* či *semicursiva* nepřekvapí v jazykově latinských slovech a frázích, popřípadě termínech s latinským základem, kdy koncovka již koresponduje s národním jazykem, neboť ve střední Evropě jde o zcela běžnou praxi.³⁸ Nás však primárně zajímala integrace humanistických prvků do kurentního stylu. U Manus 2 lze vypořádat například občasné užívání majuskulního „B“, jež je i přes jistou individualizaci ovlivněno právě humanistickou normou, odvozenou z kapitály. Humanistickému tvaru se blíží i některá provedení majuskulního „P“ v produkci Manus 5, avšak své novogotické rysy, tzn. dřík vedený od horní dotažnice do dolního pásma a zprava připojeným bříškem zasahujícím do horního a středního prostoru, si zachovává. V některých případech ovšem dřík vlivem rychlého psaní přechází ve smyčku, čímž evokuje vzhled ranečku a tím pádem i moderního, současného provedení. Za vyložení německou novogotickou kurzívou s pravidelným užitím humanistického prvku lze považovat písmo Manus 6. V jeho rukopisu je velké „K“ mírně zdobenou humanistickou literou, která svůj duktus čerpá z kapitály, ale kurzívně ho adaptuje. V rámci zkoumané pozemkové knihy vyhotovila nejvíce zápisů ruka označená číslem 3, nejméně naopak Manus 1, jejíž činnost lze pozorovat pouze na jednom zápisu.

Ve sporadickém užívání humanistického písma, resp. integraci liter humanistického duktu do novogotického písma, v tomto období zatím nelze spatřovat obrozenecké snahy o vymanění se z importovaného stylu, případně vzrůstajících idejí slovanské vzájemnosti, které od konce 18. století prosazovali především vzdělanci Josef Dobrovský, Antonín Jaroslav Puchmajer nebo Antonín Marek.³⁹ Jedná se spíše jen o další důkaz znalosti obou paralelně používaných písem ze strany městských písařů a jejich osobní preference v užití různých ad hoc humanistických variant liter.

Provedený výzkum je střípkem do obsáhlejší paleografické studie, která zahrne i jiné pozemkové knihy ze stejného archivního fondu. Rozlišení písařů z dalších knih projdou důslednou komparací, jejímž výsledkem bude možnost sledovat v určitém časovém úseku 18. století působení písařů v Boskovicích, jejich vytěžování, individualizaci normovaného písma a případně proměny v rukopise na časové ose.

Mgr. Petr Sedláček
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Veveří 97
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: sedl.p@mail.muni.cz

³⁸ KAŠPAR, J.: c. d., s. 46.

³⁹ KAŇÁK, B.: *Novověká paleografie*. Dostupné z: https://pvh.historie.upol.cz/artkey/pvt_00H_0000_31_Adaptace_human_pis_v_ceskyh_zemich.php [online], [cit.2.12.2020].